

Ordforklaringer til Diplomatarium Danicum

2013-05-01

A

absolution eftergivelse af syndeskyld, syndestraf og kirkestraf.

aflad eftergivelse af straf for begåede synder.

akolyt en gejstlig, der har modtaget den højeste af de fire lavere gejstlige grader (under præst, diakon og subdiakon, men over exorcist, lektor og ostiar).

allodialgods, -jord jord, som besidderen ejer med fuld ejendomsret, i modsætning til den jord, over hvilken han kun har brugsret, navnlig som len.

annater (af annus) første års indtægt af et ledigt kirkeligt embede; denne indtægt tilfaldt for de mindre embeders vedkommende bispen, for de større paven.

antifon egtl. vekselsang, korsang af menigheden delt i to afdelinger, eller med forsanger og kor; teksten var oprindelig Davids psalmer, senere originale kirkesange (cantica).

apostolisk udgået fra (henhørende under) pavestolen, hvis myndighed nedledes fra apostlen Peter.

artes de frie kunster, der ifølge Martianus Capella omfatter grammatik, dialektik, retorik, aritmetik, geometri, musik og astronomi, dyrkedes ved de middelalderlige universiteters laveste fakultet (artistfakultet), hvoraf nutidens filosofiske og naturvidenskabelige fakulteter har udviklet sig; artistfakultetets højeste grad var magister artium (liberalium).

auditør Således kaldes ved kurien de personer, der beskikkes bl.a. til at optage eller fælde dom i en sag.

augustinere munkeorden dannet med forbillede i et præstefællesskab, som den hellige Augustin (død 430) skabte. Ordensmedlemmerne kaldes kannikker.

autentisk ægte, troværdig.

Ave Maria liturgisk bøn til jomfru Maria.

B

baccalaureus indehaver af den laveste akademiske grad.

band(lysning) udelukkelse fra kirken og dens nådemidler.

bede en på fyrstens anmodning vedtagen skat eller ydelse.
benediktinere munkeorden stiftet af Benedikt af Nursia 529.
beneficium de til et kirkeligt embede som løn for tjenesten henlagte formuler og godser, dernæst også selve embedet.
birk en fra herredsinddelingen undtaget jurisdiktion, der havde særlig ret og domsmyndighed.
bisidder (scabinus) oprindelig (siden Karl den stores tid) et medlem af et fast dommerkollegium inden for det tyske riges enkelte kommuner; i visse stæder udvides dettes myndighedsområde, idet det kom til at overtage byrådets rolle.
bol en efter bolantallet vekslende kvotapart af en landsbys tilliggende, også et jordmål, fandt oprindelig anvendelse ved fordelingen af offentlige byrder.
bord se fællesbord.
brevfører, -viser ihændeher af brev.
brevarium den bog, der indeholder alle til tidegudstjenesten hørende stykker: bønnerne, lektionerne og sangene, sædvanligvis også Davids psalter.
bryde forvalter, bestyrer af gård.
bulle pavebrev; navnet stammer fra det blysegl (bullæ plumbea), der hang under et sådant.
bygningsfond fabrica, kirkens formue.
bymænd indbyggere en købstad.

C

cantate (sc. Domino canticum novum) begyndelsesordene til introitusbønnen 4. søndag efter påske, dernæst betegnelse for selve søndagen.
cathedraticum en fast årlig afgift til bispen af hver kirke i stiftet.
circumdede runt (sc. me dolores mortis) begyndelsesordene til introitusbønnen 9. søndag før påske (septuagesima), dernæst betegnelse for selve denne søndag.
cisterciensere munkeorden stiftet i 1098 af Robert i Cistercium.
cluniacensere munkeorden stiftet i 910 af Berno i Cluny.
commune servicium se servispønge.

D

dagtingning forhandlingsmøde på en forvejen fastsat dag.
damsbånd jorrdæmning ind over marken ved en mølledam.
danefæ jordfundne værdigenstande af guld og er hvad der fandtes i gravhøje fra den hedenske tid og oprindelig var medgivet de døde i graven som deres ejendom, men i kristen tid ansås for herreløst, hvorfor det tilfaldt kongen.
deger 10 huder eller skind.
dedikation af kirke kirkeindvielse.
dekan indehaver af en af de højere værdigheder ved et domkapitel; i Roskilde

kapitlets formand.

dekretaler samlinger af pavebreve af retsstiftende karakter.

deus omnium (sc. exauditor) begyndelsesordene til introitusbønnen søndag efter Kristi legemsfests oktav, dernæst betegnelse for selve denne søndag.

devolutionsret den ret, der tilkommer en højere kirkelig myndighed mht. besættelse af kirkelige stillinger, som ikke inden for en bestemt tidsfrist er blevet besat af en lavere kirkelig myndighed.

diakon gejstlig grad næst efter præst.

dignitet fællesbetegnelse for de højeste gejstlige beder inden for domkapitlet, f.eks. ærkedegn og dekan.

diplom et under iagttagelse af bestemte garantigivende former som segl og/eller underskrifter udstedt brev af retligt indhold.

distribution fordeling af årtidepenge og lign. blandt de kannikker, der overværer den daglige gudstjeneste.

dominikanere sortebrødre, tiggerorden stiftet af spanieren Domingo Guzman.

dotering tildeling af større gaver (faste indkomster o.lign.) til kloster eller kirke.

drost navn på den højeste rigseembedsmand i middelalderen.

drømt nedertysk udtryk for trimodius d.v.s. 3 hedebyeskæpper (a 6 skæpper).

E

ekskommunikation udelukkelse af det kirkelige fællesskab.

eksempt, eksimeret fritaget for de(n) nærmeste kirkelige overordnede jurisdiktion; som regel om dem, der er fritagne for bispens jurisdiktion og stillede direkte under paven.

enemærke ager eller skov uden for fællesskabet.

esto mihi (sc. in deum protectorum) begyndelsesordene til introitusbønnen 7. søndag før påske (quingagesima), dernæst betegnelse for selve denne søndag.

executoria eksekutionsbrev, der nærmere angiver, hvorledes en pavelig bestemmelse skal føres ud i livet.

ex(s)urge (sc. quare obdormis domine) begyndelsesordene til introitusbønnen 8. søndag før påske, dernæst betegnelse for selve denne søndag.

F

fang en landsbys el. en herregårds hele område.

fed de hanseatiske byers afmærkede (lavtliggende) områder på skånemarkederne, inden for hvilke særlige retsregler gjaldt.

fjerding en fjerdedel af et bol, af en købstad eller af et herred.

flodemål det område, der dækkes af vandet, når dette opstemmes i en mølledam

floriner opr. florentinsk guldmønt, præget år 1251 med en lilje (flos), byvåbnet;

senere taget som mønster ved møntprägningen flere steder.

foged oversættelse af advocatus, den kongelige eller biskoppelige embedsmand (lensmand), der forvalter et eller flere herreder med underfogeder (officialer) som medhjælpere.

fogedi en fogeds forvaltningsområde.

forlover garant, kautionist.

forved form for pantsætning, hvorved ejendomsretten over pantet går over til panthaveren, hvis pantet ikke indløses til en givet, kortfristet termin.

franciskanere gråbrødre, tiggerorden stiftet omkr. 1210 af Frans af Assisi.

fravinde (el. afvinde) erhverve ad rettens vej (ved proces).

frugt romerretligt udtryk for udbytte, afkastning.

fællesbord (mensalgods) gods, hvis indtægter går til et gejstligt samfunds (kapitels el. lign.) underhold.

fælleshånden lensretligt udtryk for, at flere på en gang havde del i forleningen.

fællig løvsøre som tilhører jordens ejer og dyrker i fællesskab.

G

gaudete (sc. in domino semper) begyndelsesordene til introitusbønnen 3. søndag i advent, dernæst betegnelse for selve denne søndag.

genbrev

- 1) en skriftlig forpligtelse svarende til den modparten har udstedt, 2) skriftligt vidnesbyrd, der automatisk standser låseforfølgningen, jf. låsebrev.

generalkapitel

- 1) den forsamling, der har den øverste myndighed inden for visse munkeordener også om denne forsamlings møde. 2) fuldstændigt kapitemøde.

generalkoncil almindeligt kirkemøde under pavens forsæde.

generalofficial en bispeofficial, der har uindskrænket fuldmagt til at optræde på bispens vegne i verdslige anliggender, til tider også i gejstlige.

gengærd ydelse (især i naturalier), som udrededes af befolkningen som skat ell. mod vederlag.

grammontenser eremitorden stiftet i 11 årh. af Stefan d'Auvergne.

grot (af lat. grossus, stor) betegner ofte en beregning efter vægten af et møntsteds store mønter i Danmark om mønter fra Tours, groten, der havde en finvægt på 3,9 gr. sølv. Den bevarede i tiden 1330-1373 sin sølvværdi konstant og kom til at spille en grundlæggende rolle i dansk møntvæsen. 12 groter (værdi lig en guldflorin) kaldtes for en skilling grot, og 5 skilling grot regnedes = 15 skilling engelsk = 45 skilling lybsk = 1 lødig mark sølv (efter kølnsk vægt, 233,8 gr.). Efter 1373 forringedes mønternes sølvværdi

væsentigt, den ovenanførte ligning gjaldt dog i flere århundreder, men grot-lødig mark er da kun en regningsenhed, ikke en værdienhed.

guardian forstander for et franciskanerkloster.

gudsfred (treuga dei) den fred, der skulle råde i helgtiderne, og hvis brud straffedes af kirken.

gælker den højeste kongelige embedsmand i Skåne.

gæst fremmed købmand eller repræsentant for en sådan.

gæsteri pligten til at forpleje en overordnet (gejstlig eller verdslig) og hans følge.

gårdsæde fæster af et hus med en mindre jordlod, for brugen af hvilken han som vederlag præsterede arbejde for ejeren og en mindre afgift.

gårdsædetoft den indhegnede plads, der hører til en gårdsædes beboelses- og avlsbygninger

H

hageplov middelalderlig regneenhed, der dannede grundlaget for beskatning i Venden og Estland.

helgbrud brud på de kirkelige helligdagsbestemmelser.

helligåndshus helligåndsoordenens hospitaler. Denne orden, efter sit symbol duen også kaldet duebrødrene, havde alene til formål at pleje de syge.

helligbrøde bøderne for hellig brøde, hvorved forstodes vold udøvet i helgtiderne eller på helligdage; for sådan vold bødedes 3 mark til bispen, samtidig med at der som ved al anden vold bødedes til den forurettede og til kongen.

henlægge annektere (kirker og kirkegods).

herlighed indbegrebet af alle øvrighedsrettigheder (dominium) en fyrste eller jorddrot kunne have over sine undergivne.

hovedlod en persons formue.

hovedstol den oprindelige kapital uden påløbne renter.

humiliater en gren af benediktinerordenen, oprettet i 12. årh.

højmester leder af den tyske orden med sæde i Marienburg.

høvedsmand øverste befalingsmand på et kongeligt slot.

I

immunitet den et gods tillagte fritagelse for at være undergivet de kongelige embedsmænds myndighed med hensyn til indkrævning af skatter, sagesfald o. lign.

indgangsbøn introitusbønnen, hvormed messen indledes.

inhabilitet uegnet på grund af medfødte eller erhvervede egenskaber.

inkorporere indlemme.

interdikt forbud mod prædiken, forvaltning af sakramenterne, særlig dåb og kirkelig jordfæstelse. Det pålagdes oftest lokalt, men kunne dog også have form af personligt interdikt.

interlokautorier domsafsigelser af midlertidig gyldighed (modsat: slutdom).

investere højtideligt indsætte i et gejstligt embede.

invocavit (sc. me et ego exaudiam) begyndelsesord til introitusbønnen 1. søndag i fasten (6. søndag før påske), dernæst betegnelse for selve denne søndag.

irregularitet udelukkelse fra at kunne ordineres eller modtage en højere vielsesgrad.

itinerar rejserute.

J

johanniter kirkelig ridderorden, reorganiseret 1113 af pave Paschalis 2. Foruden de almindelige munkeløfter aflagde johanniterne et løfte om kamp for troen.

jubilate (sc. Deo omnis terra) begyndelsesord til introitusbønnen 3. søndag efter påske, dernæst betegnelse for selve denne søndag.

judica (sc. me Deus) begyndelsesord til introitusbønnen 5. søndag i fasten, dernæst betegnelse for selve denne søndag.

justitiar dommer på kongens retterting.

K

kamaldulensere italiensk munkeorden, stiftet 1018 af Ramualdo med hovedvægt på eremittilværelsen.

kalatravensere gejstlig ridderorden, stiftet 1158 af abbed Raimund til værn mod maurerne; Calatrava er en kastiliansk ridderborg.

kammermester embedsmand, som især har finansvæsenet og bestyrelsen af skatkammeret under sig.

kannik medlem af et domkapitel eller kollegiatkapitel.

kanon

1) del af den katolske gudstjeneste (messen), 2) regel, bestemmelse.

kanonikat kanniks embede.

kanonisk i overensstemmelse med den kirkelige lovgivning (Corpus Iuris Canonici).

kansler den rigsebedsmand, der stod i spidsen for kongens kancelli

kantor højere gejstlig inden for domkapitlet, som ledede gudstjenesten i domkirken, visse steder med rang af prælat.

kapellan præster, der i modsætning til sognepræster kun betjente enkelte personer eller grupper af personer med de kirkelige sakramenter.

kapitel forsamling af ligeberettigede personer ved samme gejstlige institution, af munke ved samme kloster, af præster ved samme kirke (domkapitel eller kollegiatkapitel) eller af personer hørende til samme gejstlige orden (ordenskapitel, provinskapitel).

kardinal medlem af kardinalkollegiet, der omfattede de højeste gejstlige i Roms stift. Oprindeligt bestod det af præsterne ved Roms hovedkirker (kardinalpresbytere) og af diakonerne ved byens 7 regioner (kardinaldiakoner). Fra 8. årh. kom hertil en række bisper (kardinalbiskopper). Bisperne havde den højeste rang, dernæst fulgte præsterne og diakonerne, og som en fjerde klasse nævnes undertiden kardinalsubdiakoner.

kardinallegat (egtl. legatus de latere) kardinal, der udsendes fra pavestolen, oftest i diplomatisk ærinde.

karene el. quadragene

- 1) en fasteperiode på 40 dage.
- 2) 40 dages offentlig kirkebod eller eftergivelse af syndestrafte, der kan forlades ved 40 dages kirkebod.

karteusere munkeorden stiftet 1084 af Bruno af Køln.

kirkeprovins (den danske) de 8 danske bispedømmer samt bispedømmet Reval.

klausur indelukke, det med hegn eller mur omgærdede område nærmest et kloster.

koadjutor (lat. medhjælper) særligt udnævnt gejstlig, der varetager biskoppens pligter når denne ikke er i stand til det. Ofte indsættes han med successionsret, dvs. at han uden nyvalg udnævnes til biskop ved biskoppens død eller resignation.

kogge et bredt skib med rundet for- og bagstavn, anvendt især af hanseaterne.

kollats

1. overdragelse af kirkeligt embede, 2. sammenkomst i et kloster, hvorunder der læstes højt af Cassians Collationes og indtoges et mindre måltid .

kollegiatkirke kirke, der ikke er domkirke, men hvor gudstjenesten ligesom ved en sådan varetages af et samfund (kollegium) af gejstlige.

kollegie gejstlig sammenslutning.

kollekt

- 1) indsamling til kirkeligt formål; 2) del af messen (fællesbønnen: Lader os alle bede).

kollektor opkræver af afgifter til paven.

kommendator (komtur) forstander for “huse” i johanniterordenen og i den tyske orden.

komturen i Sverige forstander for Den Tyske Ordens borg Årsta, Södermanland, hvorfra Den Tyske Orden drev handel i Sverige samt rekrutterede ordensmedlemmer fra Skandinavien.

koncilium kirkemøde

konsekration bispens indvielse af kirker eller kirkelige brugsgenstande.

konservator paveligt ombud, der overvåger kirkers og fromme stiftelsers interesser.

konvent et klostres munkesamfund.

korporlig besiddelse romerretligt udtryk, der betegner den virkelige besiddelse (af et embede el. jord), hvis forudsætning er visse ceremonier.

korporlig ed ed svoren med hånden på biblen, en relikvie eller anden hellig ting.

Kristi legemsfest kirkefest torsdagen efter trinitatis.

kustode forstander for en underafdeling af en ordensprovins hos franciskanerne.

kværæsæde årlig afgift, der ydes i stedet for leding.

kyndelmisse missa candelarum purificatio - jomfru Marias renselsesfest, den 2. februar.

kældermester den biskoppelige embedsmand, sædvanligvis en kannik, der bestyrer de biskoppelige indtægter, der indgik i fadeburet på bispegården.

kølnsk vægt vægtenhed, 233,8 g pr. mark.

L

landbo fæster på åremål.

landbostavn en fæstegård.

landstingshører var i senere tid en til landstinget knyttet embedsmand, der fungerede som stedfortræder for landsdommeren og havde at underskrive og forsegle landstingsakterne. På dette tidspunkt var det måske blot et andet navn for landsdommeren.

lavhævd se lovhævd.

leding pligt til at gøre krigstjeneste eller til i stedet at betale skat.

legat

- 1) pavelig udsending, der er kardinal og udøver overordnet kirkelig myndighed inden for sit område. 2) ærkebiskop, der af pavestolen har fået tillagt overordentlige beføjelser af forbigående eller stedsevarende karakter.

lektie, lektion stykke af den hellige skrift, kirkefædrene, helgenlegenderne osv., som oplæses ved gudstjenesten.

livgeding overenskomst angående en fyrstelig persons (navnlig en enkes) underhold, dernæst selve det gods, der tjener til vedkommendes underhold.

lov, fæste afgive løfte om at præstere bevis ved partsed med mededsmænd.

lovbyde tilbyde slægtninge jord i køb inden et salg el. tilbyde betaling af en pantegæld på tinge.

lovhævd (el. lavhævd) lovlig hævd; adkomst til fast ejendom efter besiddelse i en vis tid (20 år), bekræftet ved edsaflægelse.

lovhævdsbrev et tingsvidne, der bekræfter en edsaflægelse om lovhævd.

lovhævdsdom en dom til bekræftelse af, at der ikke er gjort indsigelse mod lovhævd.

læst varierende rummål for korn (f.eks. 40 tønder rug og hvede, 48 tønder byg, 80 tønder havre), idet værdien toges i betragtning. Bruges også om tørre varer, der fragtes med skib.

lætare (sc. Jerusalem) begyndelsesordene til introitusbønnen 4. søndag i fasten, dernæst betegnelse for selve denne søndag.

låsebrev kongebrev, der danner afslutning på den såkaldte låseforfølgning, hvortil hører 4 domsbreve, der fire gange efter hinanden tildømmer låseforfølgningens iværksætter det gods, som følges til lås; ved låsebrevet satte kongen "sagen evindeligt tielse på".

M

magister

- 1) indehaver af artistfakultetets højeste grad (magister artium); 2) leder af en orden eller ordensprovins.

mandsed (hominium, homagium) troskabsed, som aflægges af en lensmand til lensherren eller af en herremand til dennes herre (konge, hertug, greve eller biskop).

mark

1. mark = 8 øre a 3 ørtug a 10 el. 12 penninge; 1 mark penge: en vis efter tid og sted skiftende del af 1 mark sølv. Samme inddeling bruges om korn, således at den til penning svarende mindste enhed er en

skæppe; endelig bruges mark som jordemål om det til udsæd af en mark korn svarende areal.

marsk den rigsejersmand, som var rigets øverste hærfører.

matutina den første morgengudstjeneste, der holdtes ved daggry, »ottesang«.

med(for)lover garant.

mensalgods gods, hvis indtægter går til gejstliges underhold.

messe den katolske gudstjeneste, ved hvilken forvandlingen af brød og vin finder sted og alterets sakramente uddeles.

metropolitankirke hovedkirke i en kirkeprovins.

midfastesøndag fjerde søndag i fasten.

misericordias (sc. Domini cantabo) begyndelsesordene i introitusbønnen 2. søndag efter påske, dernæst betegnelse for selve denne søndag.

missale messebog.

monstrans metalgemme, hvori relikvier eller (især) hostien opbevares, og som på visse dage fremstilles for menigheden.

morarente den moderate rente (interesse), som det trods kirkerettens principielle forbud var tilladt at betinge sig.

N

nådsensår det tidsrum, i hvilket en afgået gejstlig eller hans arvinger har del i embedets indtægter.

notar person, der af paven eller kejseren er beskikket til at udfærdige eller bevidne dokumenter.

notarialinstrument, notarialvidne dokument udstedt af en notar.

nuntius pavelig udsending, der ikke er kardinal.

nøglemagten den myndighed, der er overdraget paven »derved at himmeriges nøgler er overdraget ham i den hellige Petrus' person«.

O

oculi mei begyndelsesordene til introitusbønnen på den 3. søndag i fasten, dernæst betegnelse for selve denne søndag.

official befuldmægtiget stedfortræder for 1) biskop, 2) foged.

officium embede ved en domkirke, der ikke medførte en særlig rang for indehaveren (f.eks. kældermesteren) i modsætning til indehaverne af digniteterne (f.eks. domprovsten).

oplade give afkald på (embeder), overdrage (gods).

orbodemål forbrydelse, der ikke kan sones ved bod.

ordensmarskalk højtstående embedsmand inden for Den Tyske Orden med ansvar for ordensborgene, ordenshæren m.m.
ordensmester forstander for den tyske orden i Livland.
orfejde edeligt løfte om en fejdes ophør.
ottendedag (oktav) ugedagen efter en kirkefest.
ottesang gudstjeneste eller bedetime, som holdes ved daggry.
otting ottendedel af et bol.

P

palliet skulderbort af uld med sorte kors, som paven overrækker ærkebispem som tegn på hans værdighed.

passionssøndag
5. søndag i fasten.

patron den, der har opført og udstyret en kirke eller et kirkeligt embede, og sammes arvinger.

patronatsret ret til at foreslå præst ved den kirke, hvis patron man er.

peremptorisk uden mulighed for udsættelse.

personat gejstligt embede, hvis indehaver repræsenterede embedet som juridisk person.

pertinensformel underafdeling af diplomets hovedformel, dispositio. Pertinensformlen opregner f.eks. ejendomme, der ifølge dispositio sælges eller gives bort.

plica (fold) den smalle, nederste kant på pergamentet, som ombøjes for at sikre befæstelsen af seglet.

pontifikat paves regeringstid.

primas, Sveriges ærkebispem i Lund som melleminstans mellem paven og ærkebispem af Uppsala.

priorat ordensprovins inden for johanniterordenen, dominikanerordenen eller benediktinerordenen.

prokurator
1) sagfører for gejstlige domstole, 2) forvalter af et kapitels fællesformue eller indtægter.

pro sacra afgift, som biskopper skulle betale til det pavelige kammer for afholdelse af ordinationsgudstjeneste, og som udgjorde 1/20 af servitium commune.

pro subdiacono afgift, som biskopper skulle betale til det pavelige kammer som løn til den subdiakon, der bistod ved ordinationsgudstjenesten, og

som udgjorde 1/3 af afgiften pro sacra.

protomartyr den første martyr.

provinsialminister leder af en franciskanerprovins.

provinsialprior leder af en dominikanerprovins.

provision besættelse af gejstligt embede af en højere el. højeste instans (pavestolen).

provst gejstlig forstander for et kapitel (domprovst) eller for et distrikts gejstlighed (herredsprovst).

præbende de indtægter og jordegods, der er tillagt et givet kannikkedømme.

præceptor leder af et hus tilhørende antonitterordenen.

præmonstratensere en orden, der levede efter den skærpede Augustinerregel, stiftet af Norbert af Xanten.

prælat indehaver af et af de højere embeder (prælaterer, digniteter) ved et domkapitel eller kollegiatkapitel.

præsentationsret ret til at foreslå en kandidat til et gejstligt embede.

pund

1) møntenhed = 20 skilling grot, sterling eller lybsk, 2) kornmål = 1/12 af en læst korn.

pønitentiar pavelig embedsmand, der uddelte absolution i tilfælde, hvor svære forseelser var henvist til kurien.

Q

quasi modo geniti (sc. infantis) begyndelsesordene til introitusbønnen 1. søndag efter påske, dernæst betegnelse for selve denne søndag.

quingagesima

7. søndag før påske, fastelavnssøndag.

R

redskud befordring af kongen eller kongehusets personer, hvilket ydes som pligt.

reminiscere (sc. miserationum tuarum, Domine) begyndelsesordene til introitusbønnen 2. søndag i fasten, dernæst betegnelse for selve denne søndag.

rentesynd ulovlig rentefortjeneste (modsat den af kirken tilladte rente; se morarente).

replik indsigelse mod indsigelse.

reservation pavens ret til at forbeholde sig besættelse af ledige gejstlige embeder.

residere være bosat i stiftsstad (om kannikker, som derved fik ret til andel i de uvisse indtægter).

responsorier korvekselsange.

retterting, kongens kongens domstol, der på kongens vegne forestås af rettere (iustitiarum).

riddermændsmænd el. riddermæssige mænd gengiver det latinske militares, mænd, der af byrd hører til ridderstanden, men ikke har ridderverdigheden.

rota pavelig domstol.

S

sakristan den, der i et kapitel eller kloster havde institutionens kostbarheder under sin bevogtning og omsorg.

salve regina sekvens forfattet af biskop Petrus af Compostella til ære for jomfru Maria; synges efter completoriet, dagens sidste tidebøn.

sandemænd nævninger, der skal sværge om drab, sår, voldtægt, hærværk og markskelstridigheder.

sandemændstov vidnesbyrd eller kendelse afgivet af sandemænd.

scabiner et kollegium i hollandske byer med både dømmende og administrativ myndighed.

sekret højtstående persons personlige segl (modsat "det store segl").

septuagesima

9. søndag før påske.

servispenge (servitium commune) afgift, som biskopper og andre højere gejstlige (hvis årlige indtægter ansloges til at overstige 100 guldfloriner) skulle betale til det pavelige kammer i anledning af deres provision. Afgiften udgjorde 1/3 af et års indtægter og deltes ligeligt mellem det pavelige kammer og kardinalkollegiet; kardinalkollegiets andel fordeltes mellem de kardinaler, der havde været til stede ved provisionen.

servitia minuta (mindre afgifter). fem afgifter, som biskopper skulle betale til forskellige pavelige institutioner i forbindelse med deres udnævnelse; hvert servitium minutum udgjorde én kardinals andel af servitium commune.

sexagesima

8. søndag før påske.

simoni handel med gejstlige embeder eller verdslig indblanding i besættelsen heraf.

sitientes (sc. venite ad aquas) begyndelsen af introitusbønnen lørdagen efter lætare (s.d.), dernæst betegnelse for selve denne lørdag.

sjælesorg (cura animarum) varetagelse af alt, hvad der kan føre til menneskenes frelse, i et sogn bl.a. sognepræstens modtagelse af skriftemål og uddeling af syndsforladelse. Ved provision til kirkelige embeder skelnes der mellem embeder med eller uden sjælesorg, hvilket har indflydelse på om to embeder kan forenes.

skat(kammer)mester kannik, der leder et kapitels økonomiske anliggender.

skilling = solidus = 12 penning lybsk eller 12 groter eller 12 penning sterling.

skolar pebling, studerende.

skyldjord gengiver det latinske terra in censu, jord i skyld.

skæppe rummål, hvoraf der gik 240 på en læst hvede, 288 på en læst byg og 480 på en læst havre.

son opr. nedertysk ord, der betyder 1) forlig, 2) traktaten om et sådant forlig.

spedalskhus hospitaler for spedalske, sædvanligvis indviet til St. Jørgen og liggende uden for byerne.

stod en hingst med en flok hopper (ifgl. Jyske Lov i alt 12 eller flere heste).

stol, St. Peters kirkefesten Petri ad Cathedram den 22. februar.

stud navn på en fast årlig afgift (i naturalier) til kongen.

stuf stykke jord, bl.a. en parcel af en gård, som ved salg eller gave er kommet på andre hænder end selve gården.

stæderpenninge samlebetegnelse for penge fra de byer, der indgik i det vendiske møntforbund (oprindeligt sluttet mellem Lübeck og Hamburg i 1379, men senere med tilslutning fra de fleste vendiske hansestæder), der bestemte en enhedsvægt for byernes mønt med udgangspunkt i vægten af 1 hvid (Witte) = 4 penninge (Pfennig) = 1,16 g finsølv.

subdelegeret bemyndiget af en iudex delegatus til at være dommer i hans sted.

subdiakon den laveste af de 3 højere gejstlige grader (subdiakon, diakon = degn, præst).

svend gengiver det latiske famulus, der både kan betyde (den adelige) væbner og (den borgerlige) svend.

sysselting ting, der afholdes i de jyske sysler, og som ikke udøver lovgivende eller egtl. dømmende myndighed, men som dog i flere henseender benyttedes som de øvrige ting (f.eks. til skødning o.lign.).

sækulargejstlig gejstlig, der ikke er underkastet nogen ordensregel (modsat regelbunden).

T

tamperdag benævnelse på 4 fastedage ved de enkelte kirkelige kvartalers begyndelse, nemlig onsdagen efter askeonsdag, efter pinse, efter korssets opløftelse (14. sept.) og efter St. Luciae dag (13. dec.). Navnet af lat. quatuor tempora (de fire tider).

tingsvidne skriftlig bevidnelse om, hvad der var foregået på tinge (almindeligt siden begyndelsen af 14. århundrede).

toft den til hver gård hørende indhegnede plads med huse, have o.l. i byerne = grundstykke.

tonsur kronragning som kendetegn for den gejstlige stand.

tovmænd nævninger, der aflægger vidnesbyrd og deltager i afgivelsen af et tov (også stavet tog), dvs. en kendelse, især i sager om ran, drab, markskelstridigheder o.lign.

translation højtidelig overførelse af en helgens relikvier.

transsumere (transsumpt) gentage (afskrive) et ældre brev.

traveøl øl fra Trave, d.v.s. lybsk øl.

U

underkantor (succentor) kantorens undergivne, der forestår klerkenes læsning og sang i koret under gudstjenesten.

ustunget gengiver det i latinske vidisser almindelige ord: non abolitas; ved at gennemstikke et brev erklærer man det for ugyldigt.

V

ventebrev brev der sikrer en et embede når dette bliver ledigt.

verdensgejstlig de gejstlige, der ikke tilhørte en munkeorden.

vesper den gudstjeneste, der oprindeligt fandt sted efter mørkets frembrud, efterhånden om eftermiddagsgudstjenesten.

vidisse dokument, som indeholder afskrift af et andet dokument og dokumentudstedernes erklæring om, at de har set (på latin: vidisse) det pågældende dokument, samt deres udtalelse om samme dokumentets tilfrelighed.

vigilier de gudstjenester, der fandt sted om natten før en festdag.

vikar

1) stedfortræder i et gejstligt embede, 2) evig vikar: vikar, der beklædte et fast embede i en domkirke, alterpræst.

virning værdien af det inventar eller den besætning, der er anbragt på en ejendom, og som skal tilsvares ved fratrædelsen.

visitatorer munke, som udsendes fra de enkelte ordeners og ordensgrenes hovedklostre for at visitere klostrene i ordensprovinserne.

vrag(ret) (kongens) ret til det på kysten inddrevne brag.

væbner (armiger, a wapn) adelsmand, der ikke har opnået ridderværdigheden.

Æ

ærkedegn indehaver af en af de højere gejstlige værdigheder i et domkapitel.
ærkepræst (archipresbyter) overordnet præst, der oprindeligt på bispens vegne skulle føre tilsyn med sognepræsterne i stiftet.

Å

årtid årlig sjælemesse.